

ՀՏԴ՝ 81.19

ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՇԱՐԱՀԱՏՈՒՄԱԿԱՆ ՄԻ
ԿԱՌՈՒՑԱՏԻՊԻ ՄԱՍԻՆ

Հայիկ Խաչատրյան

Երևանի Խ.Աբովյանի անվ. հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Բանալի բառեր՝ *հետադաս շարադասություն, գլխավոր անդամներ, երկրորդական նախադասություն, տրոհված անդամներ, հարաբերական բառեր, հարաբերյալ բառեր, ենթակա:*

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում հին հայերենի շարահյուսական ինքնատիպ կառույց համարվող այն բարդ նախադասություններին, որոնցում հարաբերական բառերը նախորդում են հարաբերյալներին: Թարգմանական և ինքնուրույն մատենագրական երկերի լեզվական տվյալների հիման վրա հեղինակը բացահայտում է այդպիսի կառուցատիպերում հարաբերյալների շարադասական առանձնահատկությունները:

Նախաբան. Հին հայերենի նախադասության կառուցվածքները բազմազան են. հանդիպում են շարադասության շրջուն կառուցատիպեր, տրոհված անդամներով նախադասություններ, լրացումների թե՛ նախադաս և թե՛ հետադաս կիրառություններ, անվանական և դերբայական նախադասություններ¹, պարզ նախադասության տարատեսակ կառուցվածքներ² և այլն:

Հին հայերենի բարդ նախադասությունների կառուցատիպերի համատեքստում որոշակի հետաքրքրություն են դրսևորում այն նախադասությունները, որոնց բաղադրիչները կապակցվում են հարաբերական դերանվամբ: Այդպիսի

¹ Տե՛ս **Ջահուկյան Գ.**, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Եր., 1987, էջք 350-351, 369-370:

² Տե՛ս **Հայրապետյան Ս.**, Գրաբարի շարադասությունը, Եր., 2005:

նախադասությունների արտահայտության պլանում սովորաբար գլխավոր նախադասության մեջ լինում են հարաբերյալներ, որոնց կանոնավոր շարադասության դեպքում հաջորդում են երկրորդական նախադասության համապատասխան հարաբերական բառերը: Հմնտ.

Առաքեալքն արբուցին տիեզերաց երկուք բաժակօք՝ *որք* կամեցան ըմպել զինչ կամեցանն (Ագաթ., 254). *առաքեալքն...որք*: Եւ *նորա* լցեալ Հոգւով սրբով՝ *որք* ի մերձաւորացն եպերեալք (Ագաթ., 251). *նորա...որք*: Չու արարեալ զնայ *յերկիրն Արարադայ*, *որ* է ի կողմանս հիւսիսոյ (Խոր., 33). *յերկիրն Արարադայ...որ*: *Ջրուան* ոմն անուն էր, *որ* թարգմանի բախտ կամ փառք (Եզն., 113). *Ջրուան... որ*:

Հին հայերենի շարահյուսական մակարդակում յուրահատուկ կառուցատիպ են այն նախադասությունները, որոնց արտահայտության պլանում հարաբերական բառերը նախորդում են հարաբերյալներին. վերջիններս կա՛մ գետեղված են լինում երկրորդական նախադասությունների մեջ, կա՛մ միջարկված են լինում այլ նախադասություններով: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ նախադասության այդպիսի կառույցներ հանդիպում են ինչպես Աստվածաշնչի թարգմանական գրքերում³, այնպես էլ հին հայերենի ինքնուրույն մատենագրության մեջ:

Համեմատենք հետևյալ նախադասություններում հարաբերյալների և հարաբերական բառերի հարաբերակցությունն ու շարադասությունը:

Որ և *բազումք* իսկ եկին և ժողովեցան, և կալան զիրաքանչիր կալուածս (Եղ., 131). *որ... բազումք*: Իսկ *որք* յենթակայէ միայն են ... *բազումք* և *հոլովք* ի նոցանէ ոչ գոն կատարեալք (Անյ., 46). *որք... բազումք* և *հոլովք*: Եւ ոչ *որ* ունէր զնոսս *մութն* աներկիրս պահեաց (Իմաս. ԺԷ.4). *որ ... մութն*⁴:

Հին հայերենում այս կարգի նախադասությունները դրսևորում են որոշակի օրինաչափություններ, ուստի անհրաժեշտություն է առաջանում կատարել նմանատիպ կառույցների արտահայտության և բովանդակության պլանների հարաբերակցված քննություն՝ հետադաս հարաբերյալների շարադասության դրսևորումները բացահայտելու համար:

³ Քննության բնագիր ենք ընտրել Հայաստանի աստվածաշնչային ընկերության՝ 1997-ի հրատարակած մատյանը՝ «Աստուածաշունչ մատեան հին և նոր կտակարանաց»: Բնագրային օրինակները՝ ըստ հետևյալ աշխատության՝ «Համաբարբառ հին և նոր կտակարանաց, աշխատասիրութիւն Թադէոս վարդապետի Աստուածատուրեան Արապկերցոյ», Երուսաղէմ, 1895:

⁴ Ա.Այտընյանը, այդ երևոյթը դիտարկելով աշխարհաբարի քերականության շրջանակներում, գրում է. «Յարաբերական դերանունը միշտ իւր յարաբերեալէն յետադաս է: Միայն տաղաչափութեան մէջ քիչ տեղ կը ներուի հակառակը, յարաբերականը յարաբերեալէն յառաջ. Ուշատեն կէս գիշեր, *Որ* դըռնէն դուրս են քըշեր՝ *Գինով մէկն* իբր անբան Քալեր կ'երթար իւր ճամբան: Այսինքն՝ *Գինով մէկն, որ* դըռնէն դուրս են քըշեր»: (Այտընեան Ա., Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Վիեննա, 1886, էջ 199):

**Հետադաս հարաբերյալների շարադասական յուրահատկությունները
հին հայերենում**

Հին հայերենի քերականության պատմության մեջ Ա. Բագրատունին անդրադարձել է այն կառույցներին, որոնց արտահայտության պլանում հարաբերական բառերը նախորդում են հարաբերյալներին. «Յաճախ յառաջ դնի յարաբերականն, քան զյայտնի յարաբերելի հասարակ անուն, սովորաբար ամենայն սարուք հանդերձ, որպէս. Եւ զայլ ամենայն *որ այր կռուոյ* յաշխարհի գտանէր, ցանեցի, ցրուեցի: Տեսեալ, թէ *որով* սովոր էր պատրել *ձախակողման մարտն* խայտառակի: Փոխանակ՝ *այր կռուոյ, որ ձախակողման մարտն, որով*»⁵:

Ա. Բագրատունին սահմանափակվում է նմանատիպ օրինակներ վկայելով միայն. նա չի մանրամասնում և չի վերլուծում այդ կառույցները՝ ցույց տալու դրանց կառուցվածքն ու բնույթը. այսինքն՝ օրինաչափ են դրանք գրաբարի շարահյուսական համակարգում, մասնակի դրսևորումն են՝ թե՛ օտարալեզու ազդեցության հետևանք են:

Վ. Առաքելյանը, հինգերորդ դարի մատենագիրների լեզուն և ոճը քննելիս, Ագաթանգեղոսի, Կորյունի և Եզնիկի ոճերի կապակցությամբ գրում է, որ Կորյունի կամ Ագաթանգեղոսի կազմած նույնպիսի նախադասությունը Եզնիկն արտահայտում է բարդ նախադասությամբ: Նրա վկայած օրինակներից նկատելի է, որ խոսքը վերաբերում է հարաբերյալների նկատմամբ հարաբերական բառերի նախադաս շարադասությանը: Հմմտ. «*Որ զիրս* առաջին եղեալս գրով ցուցանէր կայսերն» (Կոր.) և «*Զի յայն, զոր* առաջի եղ, հասանել կարասցէ» (Եզն.): Վ. Առաքելյանը Եզնիկի ոճին բնութագրական է համարում այն հանգամանքը, որ նա «երբեմն հարաբերականն ու հարաբերյալը համադրում է մի նախադասության մեջ», ինչպես՝ «*Որպէս որ* բասիլիկոն կոչի *ազգ ինչ օձից*»: Փիւն. «*Որպէս ազգ ինչ օձից, որ* բասիլիկոն կոչի»⁷: Այնուհետև լեզվաբանը նկատում է, որ այս երևույթը հատուկ կարող է լինել միայն մշակության գործընթաց ապրած որևէ գրական լեզվի կամ կարող է լինել թարգմանության հետևանք, ինչպես՝ «Բայց իրաւամբք այն է, յորժամ արժանի ըստ որոց գործեաց ոք ինչ առնուցու»: Փիւն. «Յորժամ ոք արժանի առնուցու ըստ այնց, զոր ինչ գործեաց»⁸:

Վ. Առաքելյանը մեկ այլ աշխատությամբ անդրադառնում է Աստվածաշնչի լեզվի և ոճի քննությանը և օտարաբանությունների առնչությամբ նկատում, որ այնտեղ կան նախադասություններ, որոնք ակնհայտ եբրայաբանություններ

⁵ Բագրատունի Ա., Հայերեն քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց, Վենետիկ, 1852, էջ 367:

⁶ Առաքելյան Վ., Ակնարկներ հայոց գրական լեզվի պատմության, Եր., 1981, էջ 124:

⁷ Ա. Աբրահամյանն այս կառուցատիպը համարում է շրջուն շարադասություն, փոխ. *Ազգ ինչ օձից, որ բասիլիկոն կոչի* (Տե՛ս Աբրահամյան Ա., Գրաբարի ձեռնարկ, Եր., 1976, էջ 417):

⁸ Առաքելյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 134:

են. «Աստվածաշնչում հաճախ նկատվում է հոլովված հարաբերականից հետո նույնահոլով մի այլ դերանուն, որ երբայական հավելադրություն է»⁹:

Այս կապակցությամբ վկայված օրինակներից երևում է, որ խոսքը վերաբերում է նախադաս հարաբերականների գործածությանը, որոնց հարաբերյալները (դարձյալ դերանունով արտահայտված) շարադասորեն հաջորդում են նրանց՝ գտնվելով միևնույն նախադասության մեջ: Հմմտ. *Ձոր* Տէր Աստուած քո դարմանէ *զնս*, յանապագ աչք տեառն Աստուծոյ քո ի վերայ նորա (Բ Օրէն. ԺԱ 12): Փխն. *Զնա*, *գոր* Տէր Աստուած քո դարմանէ, յանապագ աչք տեառն Աստուծոյ քո ի վերայ նորա: Կամ՝ Կորուսանելով կորուսջիք զամենայն տեղիսն, *գորս* դուք ժառանգիցէք *զնսս* (Բ Օրէն. ԺԲ 2): Փխն. Կորուսանելով կորուսջիք զամենայն տեղիսն, *զնսս*, *գորս* դուք ժառանգիցէք:

Ինչպես երևում է շարադրանքից, նա այդ կարգի կառույցները դիտում է մեկ երբայաբանություն, մեկ՝ ժողովրդական խոսքային հավելադրության հատկանիշ, մեկ՝ դեռևս չկազմակերպված խոսքի հետևանք՝ այդպիսով հարցի մեկնաբանությունը հասցնելով անորոշության¹⁰:

Հին հայերենին հատուկ շարահյուսական այդ կառույցների հարցը կարելի է լուծել դրանց արտահայտության և բովանդակության պլանների հարաբերակցված քննությամբ միայն: Ստորև կփորձենք քննության առարկա դարձնել նմանատիպ կառույցները և կաշխատենք բացահայտել դրանց էությունն ու կառուցվածքային յուրահատկությունները:

Նմանատիպ կառույցները վերլուծելու տարբեր մեկնակետեր կան. մենք նպատակահարմար ենք համարում դրանց ուսումնասիրությունը կատարել ըստ այն գործոնի, թե գլխավոր նախադասության հարաբերյալով արտահայտված ո՛ր անդամն է գտնվում երկրորդական նախադասության մեջ: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ երկրորդական նախադասության մեջ գերազանցապես զետեղված է լինում գլխավոր նախադասության ենթական. վիճակագրորեն նրան հաջորդում են խնդիր և պարագա լրացումները:

Քննության կառնենք այն նախադասությունները, որոնց գլխավոր նախադասության *հարաբերյալը՝ իբրև ենթակա*, գտնվում է երկրորդական նախադասության մեջ՝ հաջորդելով հարաբերական բառերին¹¹:

Դիտարկենք այդ նախադասություններն ըստ այս սկզբունքի:

Ա. Եթե նկատի ունենանք գլխավոր նախադասության *հարաբերյալի (ենթակայի) շարադասության հանգամանքը*, ապա կարող ենք ասել, որ նմանա-

⁹ Առաքելյան Վ., Հինգերորդ դարի հայ թարգմանական գրականության լեզուն և ոճը, Եր., 1984, էջ 225:

¹⁰ Նույնը:

¹¹ Տրոհված խնդրային և պարագայական լրացումների քննությունն առանձին հոդվածի նյութ կարող է դառնալ:

տիպ նախադասություններում հարաբերյալը հանդիպում է երկու դիրքում. առաջին՝ *այն եզրափակում է բարդ նախադասությունը*, երկրորդ՝ *գտնվում է նախադասության մեջ*:

Դիտարկենք այդ դեպքերն առանձին-առանձին:

ա) Հարաբերյալը (ենթական) եզրափակում է բարդ նախադասությունը.

Բարդ նախադասության շարահյուսական այս կաղապարը կարող ենք ձևակերպել այլ կերպ՝ *միջադաս նախադասությունները գտնվում են գլխավոր նախադասության ստորոգյալի և ենթականյի միջև*: Այդպիսի բարդ նախադասության բաղադրիչ նախադասությունները կապակցվում են հիմնականում *որ* հարաբերականով, որ սակավ հանդիպում է թեք ձևով՝ *որով*, կամ նախդրով՝ *գոր*:

Նման կառուցատիպերում *որ* հարաբերականով կապակցվող երկրորդական նախադասությունները կատարում են որոշչի շարահյուսական գործառույթ: Հմմտ.

Վասն զի սուրբ է, *որ* անդր եմուտ *տապանակն տեառն* (Բ.Մնա. Ը. 11). (Փոխանակ՝ Վասն զի սուրբ է *տապանակն տեառն*, *որ* անդր եմուտ): Ջի արժանի զգերութիւն ընկալցի, *որ* առ ի քէն քան զամենայն առաւել պատուական էր *երկիրն* (Իմաս. ԺԲ. 7): (Փոխանակ՝ Ջի արժանի զգերութիւն ընկալցի *երկիրն*, *որ* առ ի քէն, քան զամենայն առաւել պատուական էր): *Իբրև լուան, *որ* յԵրուսաղէմ *առաքեալսն* էին, իբրև զիտացին, որ ի Թեսաղոնիկէ Հրեայքն էին¹²: (Փոխանակ՝ *Առաքեալսն*, *որ...*): Եւ *որ* այլ ևս խառնափնդոր *բազմաճճիք* են (Եղ., 53): (Փոխանակ՝ *այլ ևս բազմաճճիք*, *որ...*):

Շաղկապական դեր կատարող հարաբերականը հաճախ հանդես է գալիս *զ* նախդիրով՝ *գոր*. որպես նախադասության անդամ՝ այն ունի խնդրային գործառույթ: Հմմտ. *Ընդ քեզ բուսանին, *գոր* ընդ քեզ թաղեցեր *արդարութիւնքն կամ մեղքն*: (Փոխանակ՝ *զարդարութիւնսն կամ զմեղսն*, *գոր...*): *Գերեզման քեզ լիցի, *գոր* շինես *քաղաքն* (փոխանակ՝ *քաղաքն*, *գոր...*):

Նման կառուցատիպերում երբեմն շաղկապի դեր է կատարում *ուր* մակբայը: Հմմտ. Ո՞ւր է, *որ* ծնաւ *արքայն Հրէից* (Մատ. Բ. 2). (փոխանակ՝ *արքայն Հրէից*, *որ...*):

Նմանատիպ կառույցներում գլխավոր նախադասությունը կարող է լինել անվանական կառուցվածքի՝ առանց ստորոգյալի. նման դեպքերում ստորոգման դերը կատարում է հնչերանգը: Հմմտ.

*Եւ այլ ևս բազումք, *որ* ի սոյն յարին *բանք*. (փոխանակ՝ *բանք*, *որ...*): *Դեմետրիոս և *որ* ընդ նմա *ճարտարք...* էին. (փոխանակ՝ *ճարտարք*, *որ...*): Եւ *որ* այլ բազում *կեշտք* են (Եղ., 61). (փոխանակ՝ *կեշտք*, *որ...*):

¹² Ա.Բագրատունու աշխատությունից վկայած օրինակները տրվում են աստղանիշով:

բ) Գլխավոր նախադասության հարաբերյալը (ենթական) գտնվում է միջադաս նախադասության մեջ.

Այսպիսի կառուցատիպերում *որ* հարաբերականով կապակցվող միջադաս երկրորդական նախադասությունները կատարում են գոյականական անդամի (ենթակայի) լրացման՝ որոշի դեր: Հմնտ.

Անդ *որ* (Եզն., 214). (փոխանակ՝ *Խաւարն, որ* ի վեր յերկինս լինի, ուստի՞ իցէ): *Իսկ *որ* զարտուղեցան *ոտք* յարդարութեան ճանապարհէն ... այնպիսի ոտք առաքին ի վիհս դժոխոց (փոխանակ՝ Իսկ *ոտք, որ* զարտուղեցան յարդարութեան ճանապարհէն... այնպիսի ոտք առաքին ի վիհս դժոխոց): Զարմացան *որք* ի թլպատութենէ անտի *հաւատացեալք* եկեալ էին (փոխանակ՝ *Հաւատացեալք* զարմացան, *որք* ի թլպատութենէ անտի եկեալ էին): *Եւ *որ այլքն* էին ի Հրէից անտի, ժողովեցան. (փոխանակ՝ Եւ *այլքն, որ* էին ի Հրէից անտի, ժողովեցան): *Եւ *որ այլ ևս աստուածախօսութիւնք* առ նահապետսն եղեն. (փոխանակ՝ Եւ *այլ ևս աստուածախօսութիւնք, որ* առ նահապետսն եղեն): Իսկ *որ* էր գիտակ անօրէն գործոյն անդրէն ի դրան արքունի նոյն *հազարապետն Միհրնէրսէհ* յառաջ մատուցեալ ասէ ցթագաւորն (Եղ., 128). (փոխանակ՝ Իսկ *նոյն հազարապետն Միհրնէրսէհ, որ* էր գիտակ անօրէն գործոյն անդրէն ի դրան արքունի, յառաջ մատուցեալ ասէ ցթագաւորն):

Հին հայերենում հաճախադէպ են այն նախադասությունները, որոնք սկսվում են հարաբերական բառերով. նման դեպքերում երկրորդական նախադասությունը նախադաս դիրքում է, հետևաբար հարաբերյալները դարձյալ գտնվում են գլխավոր նախադասության մեջ: Հմնտ.

Որ ի ձեռն հրեշտակաց խօսեցաւ *բանն*՝ հաստատուն եղև (Եբր. Բ. 2). (փոխանակ՝ *Բանն, որ...*): *Որ* չեն մտավարժ՝ բազում անգամ *զճառայ այր* առաջի նորա գան հարկանեն (Եզն., 82). (փոխանակ՝ *ճառայ այր, զոր...*): *Որ* ինչ անմարմին է՝ *նա* պարզ բնութիւն է (Եզն., 91). (փոխանակ՝ *նա, որ...*): *Որ* գեղեցիկ է՝ *այն* ի բարոյ արարչէ կարծիցի ոմանց (Եզն., 9). (փոխանակ՝ *այն, որ...*):

գ) Գլխավոր նախադասության հարաբերյալը (ենթական) գտնվում է հաջորդ նախադասության մեջ.

Երբեմն շաղկապի դերով հանդես է գալիս մակբայական անդամը (ուստի), որի հարաբերյալ գոյականը գտնվում է հաջորդ նախադասության մեջ: Հմնտ.

Ուստի այս ամենայն գանձ ելանէ՝ զիա՞րդ շէն կայցէ *աշխարհն* (Եղ., 23): Նման դեպքերում տրամաբանական է, որ հարաբերվող բառը (աշխարհն) նախորդի երկրորդականին, ինչպես՝ *Աշխարհն, ուստի* այս ամենայն գանձ ելանէ, զիա՞րդ շէն կայցէ):

Եթե ելակետ ենք ընդունում վերլուծության այն սկզբունքը, որ գլխավոր նախադասության հարաբերական բառերը կատարում են ենթակայի գործա-

ռույթ, ապա կարող ենք դիտարկել հարաբերյալների և հարաբերականների տարատեսակ դրսևորումներ՝ կապված նրանց թվային համաձայնության հետ: Լեզվական փաստերը ցույց են տալիս, որ հարաբերյալների և հարաբերականների թվային համաձայնությունը միանշանակ չէ. հաճախ դրանք միմյանց համաձայնում են, հաճախ էլ թվային անհամաձայնություն են ցուցաբերում¹³:

Դիտարկենք այդ դեպքերն առանձին-առանձին:

ա) Հարաբերյալներն ու հարաբերականները համաձայնել են եզակի թվով.

Իսկ *որ* կատարելագոյնն էր ի նոսա, *Ոլիմպիադորոս անուն*, այսպես ասաց (Խոր., 25). (փոխանակ՝ *Ոլիմպիադորոս անուն, որ...*): *Ձայն որ* ի վերայ վիշապին հեծեալ էր *այր*, արծուոյ իմն արդարև սլացեալ թևովք յարձակեալ (Խոր., 76). (փոխանակ՝ *զայն այր, որ...*): *Զի որ* անմարմին *ոք* է, նա և անսերմն է (Եզն., 100). (փոխանակ՝ *ոք, որ...*): *Զի որ ինքն* իւր չար է, այլում բարի ոչ կարէ լինել. և *որ ինքն* ընդ իսաւար գնայ, այլում ոչ առաջնորդէ ճշմարտութեան լուսով (Եղ., 86). (փոխանակ՝ *ինքն, որ...*): Այլ և *որ* սերտ սիրով ետ զանձն իւր *այրն* և ընտրեաց զլաւն՝ արժան է դիպել երևելի փառաց (Փարպ., 43). (փոխանակ՝ *այրն, որ...*): *Որ ինքն* բնութեամբ Որդի է՝ անվեհեր մատուցանէ զիւր պատուիրանապահսն (Ագաթ., 89). (փոխանակ՝ *ինքն, որ...*): *Որ* միանգամ *միաբանք* եկին հասին յերկիր Հայաստանի աշխարհս աւելի էին, քան զեօթանասուն մարդ (Ագաթ., 112). (փոխանակ՝ *միաբանք, որ...*): *Որ* էրն ի սկզբանէ *Բանն*, և *Բանն* էր առ Աստուած (Ագաթ., 210). (փոխանակ՝ *բանն, որ...*): *Որ* ի ծոցոյ Հոր եկն, *նա* է տեղեակ խորհրդոց ծնողին իւրոյ (Ագաթ., 219). (փոխանակ՝ *նա, որ...*): *Զի որ* յԱստուծոյ առաքեցաւ՝ *նա* զպատգամս Աստուծոյ խօսի (Ագաթ., 216). (փոխանակ՝ *նա, որ...*): *Որ* ի Հօրէ ուսաւ զվճիռ դատաստանին՝ *նա* եկեալ մարդ լեալ քարոզէ աշխարհի (Ագաթ., 222). (փոխանակ՝ *նա, որ...*): *Որ* յանկարօտ և յանճաշակ արքայութեանն ճաշակել զիտէ՝ *նոյն* ... լի և անկարօտ ամենացոյցն շարժէր (Ագաթ., 244). (փոխանակ՝ *նոյն, որ...*): Իսկ *որ* միջին ինչ եղել, *այն* ի ձեռաց այլոց գրել գրեցաւ (Բուզ., 5). (փոխանակ՝ *այն, որ...*): *Որ ինքն* ի մէջ կացեալ, ի ձեռն Հոգւոյն սրբոյ յայտնէր զխոնարհութիւն կրօնագգեաց աստուածսիրութեան նշանակ թագաւորին Կոստանդիանոսի (Բուզ., 22). (փոխանակ՝ *ինքն, որ...*): *Որ* մինչդեռ մանուկ իսկ էր՝ գնայ *նա* ամենայն պատուիրանօքն տեսա՞ն (Բուզ., 58). (փոխանակ՝ *նա, որ...*): Նոյնպէս և *որ* զհոգի զարդարէ *իմաստասիրութիւն*՝ պատուականագոյն է, քան զայլ արհեստս՝ մարմնոյ զարդարողս (Անյ., 154). (փոխանակ՝ *իմաստասիրութիւն, որ...*):

¹³ Հին հայերենում հարաբերական դերանվան և հարաբերյալների թվային համաձայնության մասին տե՛ս Ավետիսյան Հ., Ղազարյան Ռ., Գրաբարի ձեռնարկ, Եր., 1992, էջ 205-206:

Իբրև հարաբերյալ հանդես է գալիս *նա ինքն* հարադրությունը: Հմնտ. *Որ նա ինքն* է յեութեանն, որպես և էն իսկ. սակայն յորժամ կամեցաւ... էջ ի մեր նմանութիւն (Ագաթ., 188). (փոխանակ՝ *նա ինքն, որ...*):

բ) Հարաբերյալներն ու հարաբերականները համաձայնել են հոգնակի թվով.

Ի նմանէ ձգեալ ասի մեծ նախարարութիւն ազգին Խոռխոռունեաց, արք քաջք և անուանիք, որպես և *որք* առ մեօք են այժմ *երևելիք* (Խոր., 38). (փոխանակ՝ *երևելիք, որք...*): Եպիսկոպոսապետ Վրթանէս և *որք* ի նովաւ *եպիսկոպոսունք...* տեառն մերոյ Կոստանդեայ կայսեր իննդալ (Խոր., 261). (փոխանակ՝ *եպիսկոպոսունք, որք...*): *Որք* առ Արշակայ էին *միամիտք...* միաբանեալ հալածեցին գնոսա (Խոր., 299). (փոխանակ՝ *միամիտք, որք...*): Իսկ *որք ընկալայնքդ հաւատովք*, որդիք էք և ոչ օտարախորթք (Եղ., 112). (փոխանակ՝ *ընկալայնքդ հաւատովք, որք...*): *Որք* յայսց հաւատոց վրիպեցան՝ *նոքա* զանկոխն և զանխուլ գնացին (Ագաթ., 185). (փոխանակ՝ *նոքա, որք...*): Իսկ *յորս* արեգակն զլուսաւորութիւն հաւատոցն ծագէ... *նոքա* հանապազ հանդիմանեն զստութիւնս և զմոլորութիւնս (Բուզ., 71). (փոխանակ՝ *նոքա, յորս...*): *Որք* կային *զլիսաւորք եպիսկոպոսք Հայոց*, մի ըստ միոջէ կարգօք թուօք և համարօք կանոնեալ դրոշմեալ նկարեցի իւրաքանչիւր գլխովք (Բուզ., 1). (փոխանակ՝ *Գլխաւորք եպիսկոպոսք Հայոց, որք...*): *Որք* առ յապայն և առնելոց էին ի նմանէ *հովիւքն զլիսաւորք...* ի շահ մշակութեան եկեղեցեաց յաւետարանական հրամանացն սպասաւորել (Բուզ., 10). (փոխանակ՝ *հովիւքն զլիսաւորք...* *որք...*): Վասն զի մանաւանդ *որք* մեռանն, *նոքա* յաղագս աշխարհի և եկեղեցեաց և աստուածագործ օրինացն տուչութեան (Բուզ., 23). (փոխանակ՝ *նոքա, որք...*): *Որք են պիհոռնացիք*, զամենայն ինչ եղծանել կամելով՝ զմայր ապացուցին (Անյ., 20). (փոխանակ՝ *պիհոռնացիք են, որք...*):

գ) Հարաբերյալների ու հարաբերականների թվային համաձայնությունը խախտվել է. հոգնակի հարաբերյալներն ունեն եզակի հարաբերականներ.

Այսպիսի կառուցատիպի նախադասություններում սովորաբար եզակի հարաբերականներին հաջորդում են հոգնակի թվով հարաբերյալներ: Հմնտ.

Աշխատասիրեցայց ... յանմահ յիշատակ թողուլ զայս քեզ և *որ* զկնի քո զալոց են *ազգք* (Խոր., 5). (փոխանակ՝ *ազգք, որք...*): *Որ* և *բազումք* իսկ եկին և ժողովեցան, և կալան զիւրաքանչիւր կալուածս (Եղ., 131). (փոխանակ՝ *բազումք, որք...*): Յայնմ հետէ *որ* մի անգամ լինէին *եպիսկոպոսք* սահմանացն Հայոց, երթային ի քաղաքն կեսարացոց (Բուզ., 191). (փոխանակ՝ *եպիսկոպոսք, որք...*): Զի *որ* մի անգամ *կուսանք* և *հաւատացեալք* իցեն՝ անդր ի պահս և յաղօթս (Բուզ., 192). (փոխանակ՝ *կուսանք և հաւատացեալք, որք...*): Զոր յաղագս առաւելապէս աճեցեալ օր քան զօր և թագաւորական տոհմին Արշակունեաց գործք անօրէնութեան չարեացն (Փարպ., 25). (փոխանակ՝ *յաղագս անօրէնութեան չա-*

ընացն, գորս...): Որ միանգամ *միաբանք* եկին հասին յերկիր Հայաստան աշխարհս աւելի էին, քան զեօթանասուն մարդ (Ագաթ., 112). (փոխանակ՝ *միաբանք, որք...*): Բնակեցուցանէ յարեւելայ ուսոյ մեծի լերինն մինչեւ ի սահմանս Գողթան, որ են Տամբատ, Ոսկիողայ, և *որ այլք* առ եզերք գետոյն (Խոր., 83). (փոխանակ՝ *այլք, որք...*):

Եզրահանգում. Այսպիսով, դիտարկված շուրջ յոթանասուն բնագրային վկայությունները որոշակի գաղափար են տալիս ենթակայի դեր կատարող հարաբերյալ բառերի հետադաս շարադասության վերաբերյալ: Հին հայերենի մատենագրական երկերի համաժամանակյա ուսումնասիրությունը կարող է նորանոր իրողություններ ի հայտ բերել, իսկ երևույթի տարժամանակյա ուսումնասիրությունը կարող է բացահայտել շարադասական տվյալ իրողության պատմական փոփոխությունների ընթացքը և այդպիսով ամբողջացնել շարադասության տարժամանակյա գործընթացի գիտական նկարագրությունը:

Հին հայերենի շարահյուսական մակարդակում յուրահատուկ կառուցատիպ են կազմում այն նախադասությունները, որոնց արտահայտության պլանում հարաբերական բառերը նախորդում են հարաբերյալներին: Որոշակի յուրահատկություն են դրսևորում այն կառույցները, որոնց հարաբերյալ բառերը կատարում են ենթակայի գործառույթ: Այսպիսի հարաբերյալ բառերը հանդես են գալիս երկու դիրքով՝

- ա) զետեղված են լինում երկրորդական նախադասությունների մեջ,
- բ) միջարկված են լինում այլ լրացումներով կամ նախադասություններով:

Այդ կարգի կառույցները վերլուծելու տարբեր մեկնակետեր կան.

- ա) ըստ հարաբերականների ուղիղ և թեք ձևերի,
- բ) ըստ հարաբերականների և հարաբերյալների թվային համաձայնության:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հետադաս հարաբերյալներով (ենթակայով) կառույցները տարածված են հինգերորդ դարում, սակայն, ինչպես կարելի է եզրակացնել վկայված օրինակներից, հին հայերենի ինքնուրույն մատենագրական երկերում դրանց տեսակարար կշիռն անհամեմատ ավելի մեծ է, քան Աստվածաշնչի թարգմանական գրքերում: Հետևաբար դժվար է համաձայնել այն տեսակետին, որ այդ կարգի կառույցները Աստվածաշնչի ազդեցության հետևանք են, կամ այդ ոճերը օտարալեզու ազդեցություններ են (հունաբանություն կամ ասորաբանություն):

Համառոտագրություններ

Ա) Գրաբարի բնագրային օրինակների սկզբնաղբյուրներ
Ագաթ. – *Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, Տիխիս, 1909:*

Անյ. – *Պալիթ Անյադթ, Սահմանք իմաստասիրութեան, Եր., 1960:*
Բուգ. – *Փաւստոսի Բիզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1913:*
Եզն. – *Եզնկայ Կողբացոյ Բագրեւանդայ եպիսկոպոսի Եղծ աղանդոց, Վենետիկ, 1826:*
Եղ. – *Եղիշէի վարդապետի Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին, Եր., 1957:*
Խոր. – *Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց, Տիֆլիս, 1913:*
Փարպ. – *Ղազարայ Փարպեցոյ Պատմութիւն Հայոց եւ Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան, Տիֆլիս, 1904:*

Բ) «Աստուածաշունչ մատեան հին և նոր կտակարանաց», Հայաստանի աստվածաշնչա-
յին ընկերություն, Մեծ Բրիտանիա, 1997:

Երբ. – *Թուղթը Պաւղոսի Առաքելոյ առ Երբայեցիս:*

Իմաս. – *Իմաստութիւն Սողոմոնի:*

Մատ. – *Աւետարան ըստ Մատթէոսի:*

Բ Մնա. – *Մնացորդաց Բ.:*

Բ Օրէն. – *Երկրորդումն Օրինաց:*

Գ) Բառարաններ

Համարարար առ հին և նոր կտակարանաց, աշխատասիրութիւն Թադէոս վարդապետ Աստուածատուրեան Արապկերցոյ, ի տպարանի Առաքելական այրոռոյ Սրբոց Յակովբեանց, Երուսաղէմ, 1895:

ОБ ОДНОМ СИНТАКСИЧЕСКОМ СТРУКТУРНОМ ТИПЕ ДРЕВНЕАРМЯНСКОГО ЯЗЫКА

Խաչատրյան Լ. Մ.

Ключевые слова: *постпозиционный порядок слов, главные члены предложения, второстепенные предложения, обособленные члены предложения, относительные слова, соотносительные слова, подлежащее.*

В синтаксическом строе древнеармянского языка особый структурный тип формируют те предложения, в которых соотносительные слова следуют относительным словам. Соотносительные слова имеют разные функции. Некую особенность выявляют те структуры, в которых соотносительные слова имеют функцию подлежащего.

Соотносительные слова имеющие функции подлежащего имеют две позиции:

- а. находятся о второстепенных предложениях,
- б. обособлены другими дополнениями или предложениями.

Существуют разные аспекты для анализа таких конструкций:

- а. по относительным словам (նր, ուր, ուստի),
- б. по численному согласованию относительных и соотносительных слов.

В этих структурах относительные слова не имеют константный порядок. Они могут выступать также с усилительными словами.

Исследование показывает, что конструкции с обособленными подлежащими древнеармянского языка встречаются не только в переводческих книгах Библии, но и в самостоятельных библиографических трудах.

ON A SYNTAX STRUCTURAL TYPE OF OLD ARMENIAN LANGUAGE

Khachatryan L. M.

Key words: *postposition word order, basic parts of the sentence, dependent sentences, isolated parts of the sentence, relative words, correlative words, subject.*

In the syntax structure of the Old Armenian language unique structural type have such sentences where relative words are arranged before correlative words. The correlative words have different functions. Certain uniqueness show such structures where correlative words have the function of a subject.

The correlative words which have a function of subject have two positions:

- a. they appear in dependent sentences
- b. they are interrupted by another extensions or sentences.

There are different aspects to analyze those structures:

- a. according to relative words (որ, ուր, ուստի),
- b. according to tense correspondence of correlative and relative words.

In such structures relative words do not have constant word order; they can appear with intensifying words.

The surveys show that structures with isolated subjects in Old Armenian are testified either in translation books of the Bible or in independent bibliographical works.

References

1. **Aytynyan A.** Qnnakan qerakanutyun ashxarhabar kam ardi hayeren lezvi «Mchitaryan Miabanutyun hrat.», Vienna, 1886 (**In Armenian**).
2. **Abrahamyan A.A.** Grabari dzernark. Yerevan. «Luys» hrat. 1976 (**In Armenian**).
3. **Araqelyan V.D.** Aknarkner hayoc grakan lezvi patmutyan. Yerevan. «GA» hrat. 1981 (**In Armenian**).

4. **Araqelyan V.D.**, Hingerord dari hay targmanakan grakanutyany lezun ev vochy, Yerevan, «GA» hrat., 1984 **(In Armenian)**.
5. **Avetisyan H.M., Khazaryan H.M.** Grabari dzernark, Yerevan, «EPH» hrat., 1992 **(In Armenian)**.
6. **Bagratuni A.** Hayeren qerakanutyun i pets zargaceloc, Venetik, «S.Lazar» hrat., 1852 **(In Armenian)**.
7. **Khachatryan L.M., Tosunyan G.B.** Grabari dasagirq, Yeevan, «Zangak-97» hrat., 2003 **(In Armenian)**.
8. **Hayrapetyan S.A.** Grabari sharadasutyuny, Yerevan, «GA» hrat., 2005:
9. **Jahukyan G.B.** Hayoc lezvi patmutyun. Nakhgrayin jamanakashrjan, Yerevan, «GA» hrat., 1987 **(In Armenian)**.

Ընդունվել է՝ 13.12.2019
Գրախոսվել է՝ 10.01.2020
Հանձնվել է տպ.՝ 27.05.2020

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Լալիկ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ՝ բան. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր,
Խ.Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ լեզվաբանական հետազոտությունների
լաբորատորիայի վարիչ, Էլ. հասցե՝ lingualal51@mail.ru